

Valge ja punane terror Virumaa idaosas aastatel 1917–1919

Ants Jürman

Aastatel 1917–1919 rakendasid terrorit oma poliitiliste vastaste vastu ja oma võimu kaitseks nii bolševikud, Saksa okupatsioonivõimud ja Eesti Tööraha Kommuun, mis oli Nõukogude Venemaa nukuvalitsus Eesti aladel, kui ka noor Eesti Vabariik. Võrreldes ülejäänud Eestiga paistis Virumaa idaosa, eriti Narva ja Jaanilinn, silma suhteliselt suure terroriohvrite arvu poolest. Mõlema poole ohvrite enamuse moodustasid eestlased, kuid vähem on teada, et 1919. aasta jaanuaris Narva vabastanud Eesti sõjaväe ja Soome vabatahtlike ohvriks langesid ka paljud soome punakaartlased.

Sissejuhatus ja eesmärgid

Kuigi vastukaaluks Saksa keisririigi toetusel 1918. aasta aprillis välja kuulutatud Balti hertsogiriigile tunnustas tema vaenlase Suurbritannia välisminister Arthur Balfour 1918. aasta mais Eesti Maanõukogu *de facto* eesti rahva ainsa seadusliku esindajana,¹ toimus Eestimaa (1917. aasta kevadel olid senine Eestimaa kubermang ja Liivimaa kubermangu Eesti osad liidetud üheks Eestimaa kubermanguks) esimene rahvusvaheline tunnustamine valitsuse tasemel Nõukogude Venemaa poolt 8. detsembril 1918 Eestimaa Tööraha Kommuunina (ETK). Siinjuures on huvitav, et ETK esimene territoriaalne konflikt puhkes kümme päeva hiljem Valgas välja kuulutatud Läti Sotsialistliku Nõukogude Vabariigiga (Läti SNV), sest Läti kütiväed tungisid Eestimaa territooriumile, mida ETK pidas oma territooriumiks.

---

¹ Vt Maanõukogu protokoll nr 61, lisa nr 6, Eesti riikline iseseisvus, aktid, Inglise valitsuse vastus 8. mail 1918, *Maanõukogu protokollid 1917–1919, 1. koosolekust 1. juulil 1917 78. koosolekuni 6. veebruaril 1919* (Tallinn: s.n., 1935), lk 295.

Punase terrori ohvrid Palermo metsas Rakvere lähedal pärast surnukehade ekshumeerimist. 17. jaanuar 1919. RA, EFA.257.A.288.363

Terrori kui vägivaldapolitiika mõiste üks osa sisaldab ka riigi vägivalda oma kodanike suhtes. Et pole teada, millistes piirides Nõukogude Venemaa ETK-d tunnustas, võime ala, millel toimunud terrorit analüüsime, taandada ka väiksemale piirkonnale kui riik. Rakvere kreisi Alutaguse piirkonnas oli neli kihelkonda: Vaivara, Lüganuse ja Jõhvi ning alates 1867. aastast ka Iisaku. 1917. aasta juulis korraldati Narva ja Ivangorodi (Jaanilinn) territooriumil rahvaküsitlus liitumise kohta Eestimaa kubermanguga. Narvas oli ülekaal liitumise pooldajail, Ivangorodis vastastel; et aga Narva elanikkond oli suurem kui jõe idakaldal, siis oli tulemuseks otsus – liituda. Narva linnanõukogu esimees Ansis Daumanis (1885–1920, langes Nõukogude-Poola sõjas) saatis seejärel kirja Nõukogude Venemaa Rahvakomissaride Nõukogule, mille esimees Vladimir Uljanov tunnustas 16. novembril oma allkirjastatud dokumendiga Narva ja Jaanlinna kuulumist Eestimaa kubermangu. Selles kaksiklinnas oli terror aastatel 1918–1920 kõige verisem.²

² Artikkel kajastab Vaivara, Lüganuse, Jõhvi ja Iisaku kihelkonnas ning Narvas ja Jaanilinnas toimunut. Seetõttu jääb välja üks suurimaid Virumaa massimõrvu Rakvere Palermo metsas. Rakveres hukatutest nimetatakse siiski üht Tudulinna (Iisaku khk) elanikku. (*Autori märkus.*)

Jättes kõrvale möödunud saja aasta jooksul ilmunud ajaleheartiklid Alutagusel ja Narvas toime pandud terroriaktidest, on neid põgusalt mainitud üsna väheste ajaloolaste publikatsioonides. Nimetatagu Arved Palgi 1936. aastal ilmunud raamatut,³ Paul Vihalema 1961. aastal avaldatud uurimust valgest terrorist⁴ ning Taavi Minniku pooleli jäänud käsikirja „Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas 1918–1920“ (2016).⁵ Viimane käsitleb ainsana nii valget kui ka punast terrorit ja selles on küll tohtul hulgal viiteid eri autoreile, kuid soovida jätab töö arhiivmaterjalidega. Nii on näiteks välja toodud mõlema terrori ohvrite arv, kuid mil viisil selleni on jõutud, jääb selgusetuks. Hiljem on valget ja punast terrorit käsitletud 2020. aastal ilmunud kaheköitelises koguteoses „Eesti Vabadussõja ajalugu“.⁶

Autor on seadnud järgmised eesmärgid:

- 1) kirjeldada ja võrrelda Virumaa idaosas toime pandud terroritegusid Soome (1918) ja Venemaa kodusõdades (1918–1922) kordasaadetutega;
- 2) selgitada välja võimalikult paljude hukatud isikute nimed ja nende tapmise põhjused, jättes avatuks edasise uurimise nende osas, kelle kohta pole õnnestunud leida arhiivmaterjale;
- 3) tuvastada, kes alustas tapmistega väljaspool sõjategevust.

Terrorijuhtumid aastatel 1917–1919

Erinevalt Harju- ja Läänemaast Virumaa idaosas 1905. aasta revolutsiooni ajal mõisu ei põletatud. Suurim rüüstamine oli Maidla mõisas, mille järel karistussalklased mõne isiku ka maha lasksid, kuigi tapetud ise mõisa

³ Arved Palgi, *Enamlaste võimulolemine Rakveres ja Rakvere vabastamine* (Rakvere: Rakvere Muuseumi Selts, 1936).

⁴ Paul Vihalem, *Valge terror Eestis aastail 1918–1919*, Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 110 (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1961).

⁵ Taavi Minnik, „Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas (1918–1920)“ (lõpetamata doktori-väitekiiri, Tallinna Ülikool, 2016).

⁶ *Eesti Vabadussõja ajalugu, I, Vabadussõja eellugu. Punaväe sissetung ja Eesti vabastamine*, teksti kirjutanud Peeter Kaasik, Lauri Vahtre, Urmas Salo jt, kaardid koostanud Reigo Rosenthal, koost. ja toim. Lauri Vahtre (Tallinn: Varrak, 2020), lk 201–203, 506–511.

rüüstamises ei osalenudki.⁷ Seejärel oli kohalik poliitikaelu rahulik kuni enamlaste võimuhaaramiseni 1917. aasta novembris, kui Eestimaa kubermangus võimu ülevõtmiseks loodud Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee (SRK) seadis ülesandeks võtta üle mõisnike valdused. 10. detsembril saadeti Püssi mõisa neljaliikmeline Tallinna punakaardi salk. Krahv Stackelberg⁸ sai sellest teada ning saatis abipalve Rakverre 4. eesti jalaväepolku, mille formeerimist oli alustatud mõni päev varem ja mille ülemaks oli nende ridade autori vanaonu kapten Hendrik Vahtramäe. 1917. aasta juunis oli ta tulnud 14. Siberi kütipolgust Eesti rahvusväeosadesse ja sama aasta detsembris määrati ta formeeritava 4. jalaväepolgu ülemaks.⁹ Polgu ridades oli eri ilmavaatega sõjamehi, kuid juhtkond ei asunud kunagi SRK poolele (1941. aasta alguses, kui NKVD oli Hendrik Vahtramäe arreteerinud, jäi see ülekuulamisprotokoll järgi¹⁰ üheks vähestest vettpidavatest süüdistustest) ning üks jagu sõdureid saadeti mõisnikule appi. Puhkenud tulevahetuses tapeti kolm punakaartlast: **Mihkel Aitsam, Jüri Kalmus ja Rudolf Imberg**. Ainsana õnnestus elusana Tallinna tagasi jõuda Karl Rootsil. Vasakpoolse ajakirjanduse andmeil: „Laskjad, seitse venda Kurselit [parun koos sugulastega¹¹], mõned ümberkaudsed mõisnikud ja Eesti soldatid – kokku umbes 18–20 meest, sõitsid kohe selle peale neid ootava sõiduriistaga ära. [---] Osa mõrtsukatest on vangi võetud. Ennem kinnivõetud kontr-revolutsionärid toodi ka Tallinna.“¹² Revolutsiooniline tribunal määras tapjatele kümneaastase vanglakaristuse. Kurioosne on siinjuures Tallinna

⁷ Helmut Joonuks, *Alutaguse* (Tallinn: Eesti Raamat, 1969), lk 31.

⁸ Püssi mõis (sks Neu-Isenhof) oli suure Stackelbergide suguvõsa Püssi haru (krahvid Stackelbergid) majoraatvaldus (s.t pärandati tervikuna meesliini pidi isalt vanimale pojale). 1876. aastal sõlmitud fideikomissilepingu järgi moodustasid valduse Püssi, Purtse, Hirmuse, Voorepere, Kohtla ja Ereda mõis. Püssi mõisa ostsid Stackelbergid 1732. aastal. Tõenäoliselt peeti silmas krahv Otto Magnus Ernst Konstantin Stackelbergi (1885–1945), kes päris valduse oma lastetult onult Gustav Ernst Magnuselt (1840–1919) (*Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschafft*, I, koost. O. M. v. Stackelberg (Görlitz: Starke, 1931), lk 291–292; Kinnistute register, Rahvusarhiiv, <www.ra.ee/apps/kinnistud/>, Püssi Lüganuse khk [31. märts 2026]. (*Toim.*))

⁹ Vahtramäe, Heinrich Jaagu p, Rahvusarhiiv (RA), ERA.495.7.6415, l. 7v.

¹⁰ Vahtramäe, Hinrik Jaak (1886), RA, ERAF.129SM.1.5186-1.

¹¹ Alexander von Kursell (1854–1918) oli ostnud Erra mõisa 1887. aastal. Tal oli kaheksa poega. (*Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschafft*, I, lk 126–127; Kinnistute register, Rahvusarhiiv, <www.ra.ee/apps/kinnistud/>, Erra Lüganuse khk [31. märts 2026]. (*Toim.*))

¹² „Vasturevolutsion organiseerib tapmisi“, *Eesti Teataja* nr 19, 14. detsember 1917, lk 3.

*Alampolkovnik Hendrik
Vahtramäe (1886–1941)
1919. aastal. RA,
ERA.495.7.6415, l.1*

revolutsioonilise tribunali otsus mõisnike Kursellide, parun Stackelbergi ja teiste kuriteo kohta: Stackelberg vabastati üldse karistusest. Selle peale esitasid Dvigateli ja Peetri laevatehase töölised protesti.¹³ Teadaolevalt jäigi see ainsaks tapmiseks vaadeldaval perioodil kuni Brest-Litovski rahu-
lepingu allakirjutamiseni 1918. aasta märtsis, mille järel loovutas Nõu-
kogude Venemaa keiserliku Saksamaa sõjaväevõimudele kõik enda valduses
olnud Eesti- ja Liivimaa kubermangu osad ning väikese ala Jaanilinnast
kuni Dubrovka külani.

Alutaguse ühte suuremasse keskusesse Iisakusse jõudsid Saksa väed
1918. aasta 4. märtsil. Iisaku punajuhid olid üritanud Tudulinna, mis jäi
läbi metsa 17 km kaugusele, enne sakslaste saabumist võimu tagasi võtta
ja olid jõudnud küla servale. Sealsetel kaitseliitlastel oli ette seatud valve ja
puhkes lahing, kus Iisaku punased kaotasid ühe mehe langemata ja kaks

¹³ *Nelikümmend aastat Oktoobrirevolutsioonist Eestis*, toim. Joosep Saat (Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1958), lk 77.

haavatuna ning olid sunnitud tagasi tõmbuma. Püha viha täis salga juht, Töörahva Saadikute Nõukogu (TSN) raudteelasest esimees **Karl-Eduard Peep** läks seepeale Jõhvi abi otsima, sattus teel kokku oma vastasega vallavolikogu aegadest **Hiiob Koppeli**ga ja laskis viimase taas puhkenud riiu käigus maha. Kuid Jõhvi oli ta juba hiljaks jäänud, kohalikud inimesed tundsid ta ära ja andsid Saksa sõjaväe esindajaile välja. Veel samal päeval viidi Peep Edise mõisa juurde ja lasti seal maha. Samal päeval andsid Tärivere mõisa moonakad sakslastele välja Tallinnast sinna saadetud punakaartlase **Rempeli**, kes oli päev varem tahtnud ära viia mõisa vilja ning süüdanud põlema aida, mis moonakatel õnnestus siiski kustutada.¹⁴ Paremini ei läinud veel kolmel TSN-i liikmel. Loomulikult ei tundnud alevisse sisse marssivad sakslased kohalikke inimesi, kuid kohe leidis ka „aktiivseid“, kes andsid teada (väidetavalt soomusrongi nr 1 ülema abi Reinhold Sabolotny sugulased¹⁵) punavõimu juhtivatest tegelastest vallas, ning kinni võeti **Mihkel Käosaar**, **Tanel Surav** ja **Tanel Tamme**. Nendele nii kiiresti lõppu peale ei tehtud. Neid hoiti kaks ööd kinni ja seejärel korraldati kohalikule rahvale hirmuetendus. Üks pealtnägijaist, Oskar Surav, kirjeldas 6. märtsi sündmusi: „[---] kool jäi seisma, [---] teine päev oli veel jubedam vaatepilt. Oli kätte saadud 3 meest, Käosaar,¹⁶ Surav ja Tamme. Neile määrati poomine. Kogu kooli lapsed, kes olid kohal, aeti koos õpetajatega rivisse ja sammusime metsa, vangide järel, ohvitserid kolonni sabas. Pidi see ju väga õpetlik olema just lastele. Poomise hetk pani paljud lapsed karjatama. Ka minul oli see õudne pilt mitu kuud silme ees.“¹⁷ Iisaku TSN-i liikmed polnud siiski esimesed ohvrid piirkonnas. 1918. aasta 24. veebruaril üritas viieliikmeline relvastatud sõjasalk võtta Rakveres võimu üle lahkuvatelt punastelt. Kuid punakaardi jõud olid suuremad ja nad vahistati. Õhtul lahkus viimane rong koos vangidega ida suunas ja jõudis järgmisel hommikul Jõhvi raudteajaama. Seal nõudsid madrused ühe koolipoisi, **F. Silbersterni**, Vaeküla mõisniku venna **Karl von Schuberti** ja Võsu kooliõpetaja **Tiido Jõesaare**

¹⁴ Anne Nurgamaa, *Iisaku vald läbi aegade* (Iisaku: Iisaku Kihelkonna Muuseum, 2016), lk 94.

¹⁵ Kohalike kodu-uurijate väide. (*Autori märkus.*)

¹⁶ Iisaku koguduse personaalraamatu järgi poodi Mihkel Käosaar (1866–1918) 14. märtsil osalemise eest Hiiob Koppeli mõrvamises. Personaalraamat XII (Iisaku, Pootsiku, Tärivere), RA, EAA.1225.1.208, l. 186. (*Toim.*)

¹⁷ Nurgamaa, *Iisaku vald läbi aegade*, lk 94.

*Tapetud punakaartlased Tapa raudteejaama lähedal. 10. jaanuar 1919.
RA, EFA.114.0.50431*

väljaandmist. Paarikümne sammu kaugusel raudteest lasti Silberstern, Schubert ja Jõesaar¹⁸ maha, koolipoisid P. Erna ja A. Leiberg ning leitnant Laasi koos P. Pajosega viidi edasi Narva.^{19, 20}

27. veebruaril toimus Sompva vahejaama läheduses kokkupõrge Saksa väeüksuse ning Narva ja Petrogradi tööliste paarikümneliikmelise punakaardi salga vahel. Tulevahetus kestis seni, kuni punakaartlastel lõppes laskemoon. **12 võitlejat** vangistati ja viidi rongiga Rakverre. Järgmisel päeval poodi nad linnarahva silme all raudteejaama kõrval puude otsa.²¹

¹⁸ Vt „Hukatud Palmse mehed“, *Postimees*, 13. aprill 1929, lk 1.

¹⁹ Palgi, *Enamlaste võimulolemine Rakveres*, lk 48–53.

²⁰ Koos Mäetagusest pärit Võsu koolijuhataja Tiido Jõesaarega (1879–1918) lasti 27. veebruaril Jõhvis maha veel kolm sama kandi meest: Palmse valla Laviko talu omaniku vend **Gustav Grönholm** (1880–1918), Käsmu merekooli õpilane **Willem Talpsepp** (1899–1918) Palmsest ja Palmse vallavanem **Johannes Kaldenberg** (1869–1918) Sagadist. 11. märtsil maeti nad Ilumäe kalmistule. Vt „Hukatud Palmse mehed“, lk 1; „Von der roten Garde ermordet in Jewe“, Ilumäe abikoguduse surnute nimekiri 1892–1926, RA, EAA.1227.1.128, pagineerimata. (*Toim.*)

²¹ „Millest jutustab mälestuskivi Rakvere jaama juures?“ *Punane Täht* nr 2, 23. veebruar 1965, lk 1.

1918. aasta 11. novembril lõppes Esimene maailmasõda. Keiserlik Saksamaa jäi kaotajate poolele, keiser kukutati ja Compiègne'i vaherahukokkuleppega kohustus Saksamaa oma väed Petrogradi ja Eestimaa kubermangust välja viima. Liivimaa ja Kuramaa kubermangu jäid Saksa väed osaliselt sisse. Narvas läks võim 15. novembril soldatite nõukogu (*Soldatenrat*) kätte. Nädala pärast, 22. novembril tegi Vene Föderatiivse Nõukogude Sotsialistliku Vabariigi (see oli riigi ametlik nimetus alates 1918. aasta juulist) Punaarmee esimese katse liikuda Dubrovkast edasi Jaanlinna suunas, kuid Saksa vägedel oli parem relvastus ning rünnak löödi tagasi. Peatselt pärast seda hakkasid sakslased Eestist lahkuma. Jamburgis ja Petrogradis formeeritud Punaarmee 2. Viljandi ja 3. Tartu kütipolk ning 46. kütipolk (1917. aasta sügisel formeeritud 4. Narva töölispolgu järglane) koos madruste dessantsalgaga – kokku ca 4000 meest – alustasid kuus päeva hiljem, 28. novembri varahommikul uut rünnakut. Vastasrinna moodustasid Saksa 405. jalaväerügement (1800 meest), Eesti 4. jalaväepolgu pataljon (80 meest) ja Narva kooliõpilastest kaitseliitlased (100 meest). Saksa väed koos kaitseliitlaste ja 4. Eesti polgu võitlejatega hakkasid Narvast lahkuma.

Enne linnast lahkumist hävitasid sakslased mõned tsiviilrajatised. Pärastlõunal kella kolmeks jõudsid Jaanlinnas kaitsel olnud väeosad Narva jõe Eesti-poolsele kaldale ning kõik kolm silda lasti õhku. Mõni tund varem, keskpäevaks, oli läbi saanud lahing Joala väljal.²² Nõukogude ajal kirjutati 83-st Viljandi kütipolgu langenust, tänapäeval peetakse langenuate arvu veel suuremaks.²³ Kuid mitte kõik kütid ei langenud võitluses. Haavatud, keda „viljandlased“ ei suutnud taganedes kaasa võtta, tapeti Haagi konventsiooni tingimusi rikkudes tääkidega või mõningail andmeil isegi päid lõmastades, nende paremad riided ja jalanõud võeti ära. Samamoodi olid sakslased vastase haavatuid kohelnud ka Keila lahingus Tallinna punakaardi vastu 1918. aasta 23. veebruaril: pärast lahingut torgati haavatud tääkidega surnuks ning üheksa vangilangenut lasti järgmisel päeval maha. Teadaolevalt ainus vang, kelle taganejad kaasa võtsid, oli jaoülem Jaan (Ivan) Utter.²⁴

²² Joala väli oli tänapäevase Narva lõunaserval ja osaliselt 1950. aastatel rajatud Narva veehoidla all. (*Toim.*)

²³ Ilja Davõdov, „Mõned täiendused Joala väljal 28. novembril 1918 langenud punaväelaste ümbermatmise loo juurde“, *Narva muuseumi toimetised* 19 (2018), lk 61.

²⁴ Viljandi kütipolgu käskkirjad, 24. detsember 1918, RA, ERAF.4907.1.73.

Saksa sõdurid Narvas koos kohalike elanikega (1918). RA, EFA.114.2.227

Järgmisel päeval, 29. novembril kuulutati Narva Aleksandri kirikus välja Eesti Tööraha Kommuun. Möödus aga ainult üks päev ning Illukal võtsid kaitseliitlased kinni endise Virumaa TSN Täitevkomitee esimehe **Aleksander Kippari** ja tema venna **Adolf Kippari**.²⁵ Detsembri esimesel päeval lasti mõlemad maha (mõnedel andmetel põgenemiskatsel). Möödus veel kaks päeva ning kommuuni juhid Jaan Anvelt, Johannes Mägi, Hans Pöögemann ja Artur Vallner andsid välja juhtnöörid võitluseks kontr-revolutsioonilise elemendiga.²⁶ 1918. aasta 4. detsembril maeti langenud punaväelased Narva Pimeaeda ja järgmisel päeval algasid arreteerimised mõlemal pool jõge.

5. detsembril arreteeriti Lehtse jaamas Aseri tsemenditehase elektrik, endine Virumaa TSN Täitevkomitee osakonnajuhataja **Leopold Linder** (1896–1919), kelle mõisnik oli üles andnud, ja ta viidi Tallinna

²⁵ Vihalem, *Valge terror Eestis*, lk 26. Voka vallast pärit Aleksander Kippar (1892–1918) ja Adolf Kippar (1888–1918) lasti maha 1. detsembril ning maeti Illukale. Jõhvi koguduse personaalraamat XVIII (1910–1928), RA, EAA.1226.1.318, l. 68. (*Toim.*)

²⁶ Palgi, *Enamlaste võimulolemine Rakveres*, lk 59–61.

vangilaagrisse.²⁷ Teda hoiti seal pisut üle kolme nädala. Uue aasta hommikul kutsuti ta kongist välja. Kõigepealt löi prokurör Jaan Teemant talle püstolipäraga pähe, nagu 22 aastat hiljem vahendas omaaegse kongikaaslase sõnu ajaleht Punane Virumaa,²⁸ seejärel lohistasid kaks püssimeest ta eemale ning kustutasid kahe lasuga Linderi eluküünla.

7. detsembril tulid Vasknarva juures Skamja küla poolt üle jõe Oudova salga ja Punaarmee 3. soome kütipolgu II pataljoni võitlejad. Vasknarva oli kogunenud Iisaku, Tudulinna ja Illuka kaitseliitlaste grupp. Algas lahing, jõud olid ebavõrdsed ja Alutaguse mehed pidid taanduma. Langes viis Iisaku meest, **Rudolf Kreenmann** sattus vastaste kätte vangi. Ülejärgmisel päeval hukati ta Jaamaküla juures.²⁹

Üks arusaamatu tapatöö leidis aset 12. detsembril Iisaku lähedal Pootsiku külas. 20 aastat hiljem kirjutas Postimees sellest järgmiselt: „12. detsembri 1918. a. õhtul üks niisugustest röövsalkadest oli liikvel Iisaku valla piirides, Nurme külas. Millegipärast näisid punased erilist huvi tundvat Nurme külas asuva Olka talu vastu; arvatavasti loodeti seal suuremat hulka varandust saada. Seal ööpimeduse varjul toimunud kurbmängu kohta puuduvad tänapäevani üksikasjalikumad teated, sest hiljem pole läinud korda ühtegi asjaosalist tabada. Kui punaste lahkumisel läksid naabrid Olka talu juurde, siis avanes seal jube pilt. Majauksed olid väljastpoolt purustatud, tubades kraam segi paisatud jne., ühtlasi leiti tapetuna kogu talu pere. Metsikult oli surmatud taluperemees Eduard Olka, 37 a. vana; tema ema 71-aastane Triinu Olka; perenaine Anna oli samuti surma leidnud ja armu polnud leidnud ka lapsedki Meinhard ja Hermann, viimane oli alles 7-aastane.“^{30, 31}

²⁷ Mari-Leen Tammela, „Ristilöödud töörahva nimekirj nr 11 Eesti Asutava Kogu valimistel“, *Vabadussõja mitu palet. Sõda ja ühiskond aastatel 1918–1920*, toim. Tõnu Tannberg, Rahvusarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Nationalis Estoniae 3 (34) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2019), lk 436.

²⁸ „Langenuid seltsimehi mälestades“, *Punane Virumaa*, 4. jaanuar 1941, lk 5.

²⁹ Rudolf Kreenmann (1885–1918) lasti maha 9. detsembril 1918. Iisaku koguduse personaalraamat XII (1899–1927), RA, EAA.1225.1.208, l. 51. (*Toim.*)

³⁰ „Punase terrori päevad Virumaal“, *Postimees*, 11. jaanuar 1939, lk 8.

³¹ Iisaku koguduse XII personaalraamatu (1899–1927) järgi oli Anna Elisabeth Olka 34-aastane, pojad Meinhard Woldemar kümne- ja Hermann seitsmeaastane. Pere noorim laps, kaheaastane Gerda jäi ellu. RA, EAA.1225.1.208, l. 121–122. (*Toim.*)

Viru maakonna Töölise Saadikute Nõukogu Täitevkomitee liikmed 1918. aastal. Vasakult: Leopold Linder, Aleksander Kippar, Aleksander Grauberg. RA, ERAF.2.1.1443.1

Kirjapandu on segane – või täpsemalt propagandamaiguline – kahel põhjusel. Esiteks, Punaarmee 6. armee 1918. aasta 14. detsembri sõjateatel jõudsid väeosad Katasele (Pootsikust ca 10 km Narva jõe poole) alles eelmisel päeval, 13. detsembril, ning lehes mainitud Jõhvi asemel olid kütid koos madrustega kusagil Vaivara ning Oru vahel. Teiseks, 2. detsembril lasti Narvas ETK kontrrevolutsiooni vastase võitluse komisjoni poolt maha neli röövimistes süüdistatud tsiviilisikut (vt allpool ETK nimekiri nr 1–4) ning see ajendas osa röövleid Narvast lääne poole põgenema.

Nädal hiljem, 16. detsembril marssisid Rakverre Tallinna ja Tartu kütipolkude võitlejad. Sel ajal vangistatute hulgas leidis ka üks Tudulinna elanik – sanitar **Rudolf Roost**, kelle mahalaskmise täpne aeg pole teada,³² samuti ka mitte see, kas ta oli tsiviil- või sõjaväe sanitar ja kuidas ta sattus kinnivõetute hulka.

³² Rudolf Roost (1896–1919) tapeti Iisaku koguduse personaalraamatu nr XIIIa (1900–1926) järgi jaanuaris. RA, EAA.1225.1.210, l. 182. (*Toim.*)

Veel päev hiljem saadeti Narvast rindele Joa vanglas vahti pidanud Viljandi kütipolgu võitlejad, aga ETK juhtimisel käisid Narvas juba hukkamised.³³ Mahalaskmised toimusid 16 päeval, neist kümme detsembris ja kuus jaanuaris. Esimestena seisid 2. detsembril püssitorude ees neli röövimises süüdistatud ja üks „valge ohvitser“, **Johannes Jun**; kaks päeva hiljem tapeti vaenlase kasuks luuramises süüdistatud **Mart Tamm** ning veel viis päeva hiljem saatsid püssikuulid deserteerumise eest teise ilma kaks Viljandi polgu kütti, **Oskar Lundi** ja **Teodor Elbergi**. Samas käskkirjas kahtlustati 13 punaväelast põgenemises ning arvati polgu ridadest välja, kättesaamise korral ähvardas neid sõjakohtu alla andmine.³⁴ Samal päeval lasti maha veel üks punaväelane, **Albert Mäe**, kuid tema üksus pole teada. 19. detsembril hukati kuus rahvaväelast (all nimekirjas nr 13–18). Ülejäänud hukatud, kelle enamlaste kuritegusid uurinud komisjon kindlaks tegi, olid tsiviilisikud. Hukkamiste viimasel päeval, 1919. aasta 13. jaanuaril lasti ainsana maha **Olga Snitkina** – 1918. aasta 28. novembri lahingus langenud punaväelaste surnukehadelt isiklike asjade riisumise eest.

Mahalaskmisi korraldasid vangla ülem Madis Jõgi ja tema abi Vladimir Katajev, otsused allkirjastas kontrrevolutsiooniga võitlemise komisjoni (tšekaa) Narva osakonna juht Oskar Ellek. Kinnipeetavaid hoiti Narva jõe läänekalda vanglas, osa ka jõe vastaskaldal Jaanlinna kindluses, kus tingimused olid pisut paremad.

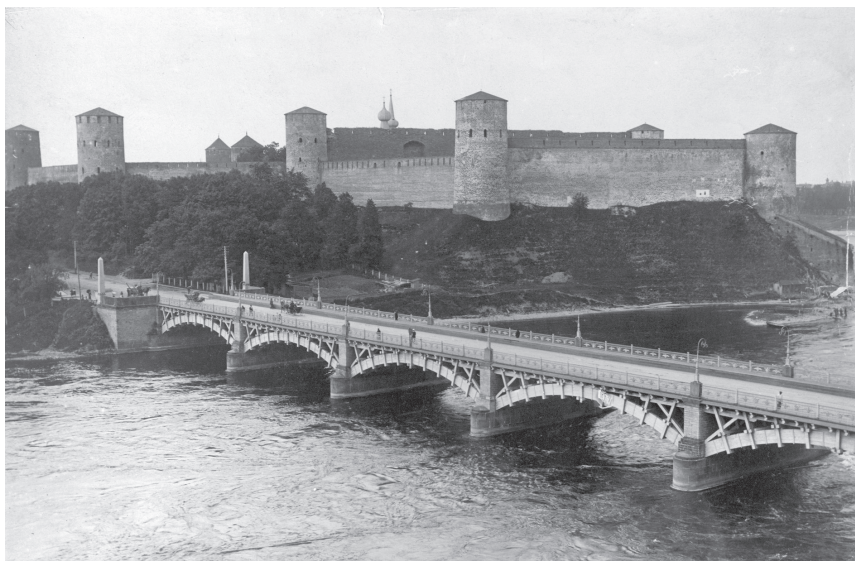
Alljärnevalt esitatakse Eesti Ajutise Valitsuse enamlaste kuritegusid uurinud komisjoni koostatud nimekiri³⁵ ETK poolt hukatud Narva ja Jaanlinna elanikest, kelle surnukeha tuvastati (osa nimesid on korrigeeritud tänapäeva eesti kirjakeele nõuetele vastavaks).

1. Ivan Olnov, 2. Pavel Svedov, 3. Karel Landing, 4. Leopold Pruul,
5. Aado Välja, 6. Oskar Lund (Viljandi kütipolgu kütt), 7. Albert Mäe (punaväelane), 8. Theodor Eiberg (Viljandi kütipolgu kütt),

³³ Kontrrevolutsiooniga võitlemise komisjoni Narva osakonna vangide nimekirjad, RA, ERAF.28.1.628.

³⁴ Viljandi kütipolgu käskkirjad, 10. detsember 1918, RA, ERAF.4907.1.73.

³⁵ Omavalitsuste poolt esitatud materjalid Eesti Tööraha Kommuuni perioodil poliitilistel põhjustel hukatud elanike ning rekvireeritud varade kohta, RA, ERAF.495.10.110.

Vaade Ivangorodile (Jaanilinn) Narvast 1913. aastal. Johannes Pääsukese foto. Eesti Rahva Muuseum, ERM Fk 214:6

9. Konstantin Savi, 10. Kristjan Lallo, 11. Grigori Simonenko, 12. Pavel Belóhh, 13. Johannes Telling (Eesti rahvaväe ohvitser), 14. Aleksander Ahlmann, 15. Joosep Siimann, 16. Karl Bauer, 17. Gustav Kull, 18. Julius Treimann (nr 14–18 olid Eesti rahvaväe sõdurid), 19. Peeter Kusnets, 20. Nikolai Jemeljanov, 21. Jaan Ilves, 22. Moisha Herschkowitsch, 23. Albert Kerno, 24. Villem Lukken, 25. Eduard Peterson, 26. Ants Epro, 27. Mart Tamm, 28. Voldemar Korsnik, 29. Daniel Valgepea, 30. Johannes Mitri, 31. Adolf Schmiedehelm, 32. Karl Puusepp, 33. Eduard Pent.

Siit on välja jäetud Karl Miller, kellel olevat õnnestunud mahalaskmisele viimise ajal põgeneda; samal ajal aga ei ole kütipolgust deserteerumise eest mahalastute hulgas Albert Mäe nime. Osa surnukehi jäi kadunuks ja osa leiti mujalt kui nn sibiaugust (hukatute surnukehad heideti auku, millesse veeti kokku Narva käimlate sisu). Neid ei olnud kantud ka pantvangide nimekirja:

34. August Trall, 35. Theodor Gorsanov, 36. Vjatseslav Rimski-Korsakov (16-aastane kaitseliitlane), 37. Leena Reinfeldt, 38. Johanna Reinfeldt,

39. Anton Steinberg, 40. Dmitri Tšistoserdov (preester), 41. Volkov (preester), Johannes Miller, Kristine Prunes.

ETK koostatud mahalastute nimekirju Ajutise Valituse nimekirjaga kõrvutades tasub tähele panna viimase tõdemust, et kõiki laipu ei suudetud tuvastada. Siit tulenevad järgmised erinevused: Johannes Milleri (42) ning Kristine Prunesi (43) nime ei ole ETK nimekirjas, kuid lisanduvad 15 isikut, kes on ETK nimekirjas nimetatud koos mahalaskmise kuupäevaga:

- 1. Johannes Jun (valge ohvitser), 2. Nikolai Vilipson, 3. Johan Nurk, 4. August Trall, 5. Ernst Rosit, 6. Alats, 7. Robert Prink, 8. Lauri Pesonen, 9. Martin Karutamm, 10. Hugo Pahmann, 11. August Toom, 12. Julia Tamberg, 13. Johannes Reinfeld, 14. Aleksander Volkov (isikud nr 8–14 on nimetatud valgekaartlasteks), 15. Liisa Podaletski.**

Kuigi ETK nimekirjas on Aleksander Volkov märgitud valgekaartlasteks, oli tõenäoliselt siiski tegu eespool nimetatud jumalasalasega.

Soome sõjasurmade andmebaasi³⁶ järgi suri Lauri Pesonen 18. jaanuaril 1919 Narvas saadud haavadesse, mitte ei lastud maha 12. jaanuaril. Tema kohta avaldas ajaleht Helsingin Sanomat 1919. aasta 5. veebruaril mälestusartikli: „[---] siiski suutsid punikud (valgesoomlaste käibefraas punaste kohta Soome kodusõjas) haavata kahte noorsõdurit, nii et teine füüsiliselt nõrgem ei jaksanud kaaslast kaasa viia, vaid läks eemal asuvasse kompaniisse abi otsima. Selles vahemikus olid punaröövlid võtnud haavatu oma valdusse ja vedanud teda kaasa Narvani, kust ta leiti mõne päeva pärast surnuna. Sel viisil ohvrisurma leidnu oli lütseumi õpilane Lauri Immanuel Pesonen.“

Lisatagu siia mitteametlikke andmeid Narva linna gümnaasiumi õpetaja Veera Davidenkova mälestustest (26. jaanuarist 1919), kus ta märgib, et sibiaugust toodi välja 35 laipa, seega on erinevus väga väike.³⁷

³⁶ Kansallisarkisto, Sotasurmasampo 1914–1922, Suomen sotasurmat 1914–1922, <<https://sotasurmat.narc.fi/fi/victims/faceted-search/table?page=0>> [31. märts 2026].

³⁷ Ajaleheartiklid Narva linnavalitsuse tegevuse kohta. Ülevaade Narva majandusliku ja poliitilise olukorra kohta 26. oktoobrist 15. maini 1919, RA, ERA.2536.1.144.

*Ekströmi
pataljoni soome
vabatahtlikud
1919. aasta
jaanuaris.
Vasakult:
allohvitser
Eero Miettinen,
sõdur Lauri
Pesonen ja
seersant Onni
Korhonen.
RA, EFA.114.2.145*

Olemegi jõudnud Virumaa idaosas terrori viimase, kõige verisema vaatuseni – valge terrorini, mis algas 1919. aasta 18. jaanuaril. Jätkame Davidenkova kirjutatuga:

[---] esimesed valged väeosad, 50 [Martin Ekströmi] soome valget ja 10 eesti rahvaväelast sisenesid linna kl. 5 paiku õhtul, kõlab „uraa“ ning mõne aja pärast kõlavad lasud raekoja ees olevalt platsilt. Hiljem saame teada, et seal sattus piiramisrõngasse grupp punaväelasi ning nad kõik lasti kohapeal maha [---].

Soome ajaloolase Vesa Leino andmeil lasti raekoja ees maha 27 soome punakaartlast.³⁸

Edasi Davidenkova mälestustest:

19. jaan., kl. 10 hommikul. Öudus, mis tänavatel toimub. Kõikjal lebavad laibad, üksikult ja gruppides. Piki majaääri asuvad pikad laipade read, need on tapetud punaväelased. Veri on lumest punane, võimatu on leida sellist paika, kus saaks jalaga puhtale lumele astuda. Hermannini kindluse juures oli punaste läbimurdekatsed, kaks eskadroni hobuste laipu vedeleb tänaval, nende vahel on mitmeid inimkehi. Mõlemal pool tänavat voolavad vereojad, Reveli mnt. on laipadega üle külvatud. Valgesoomlased ja eestlased on maha lasknud kõik, kellel on punane viisnurk olnud mütsi ees. [---] Saime teada, et valged enam edasi ei lähe ning punaseid jälitama ei asu. Kogu päeva kõlavad linnas üksiklasud, maha lasti neid punaseid, keda leiti keldritest, hoovidest ja majadest.

Siinkohal väljavõte Juuso Yloneni magistritööst, mis käsitleb Soome aja- kirjanduse suhtumist Soome vabatahtlike tegevusse Eestis. 1919. aasta 24. jaanuari Helsingin Sanomat kirjeldab eelmises lõigus mainitud kuupäevi Eesti ajalehele Vaba Maa viidates järgmiselt:

[---] vaenlase juhtkond oli oodanud rünnakut Tallinna maanteed pidi ja seetõttu suunanud kogu tähelepanu sinna. Kui välk keset talve ilmusid soomlased kl. 5.20 (õhtul) Narva Raekoja platsile. Soomlaste kuulirahe niitis põgenejaid kui loogu. Vange oli palju, nende hulgas diviisi juhtkond tervikuna ja rügemendi juhtkonna kõik ohvitserid.³⁹ [Viimane on liialdus. *Autori märkus.*]

Davidenkova kümme päeva hiljem:

Iga päev kõlavad Pimeaias relvalasud, neil „punastel haudadel“ lasti maha punaväelasi, peamiselt punasoomlasi; surmamõistetutel kästakse jalast võtta saapad ning keerata ümber seljaga relvatorude suunas [---].

³⁸ Vesa Leino, „Oikeudenhoito suomalaisessa vapaaehtoisjoukossa Viron vapaussotassa 1919“ (magistritöö, Jyväskylä ülikool, ajaloo osakond, 2001), lk 53.

³⁹ Juuso Ylonen, „Wiron wapauden puolesta bolshevistien hirmuwaltaa vastaan“. Suomen lehdistön suhtautuminen suomalaisvapaaehtoisten toimintaan Viron vapaussodassa 1918–1919“ (magistritöö, Joensuu ülikool, 2009), lk 34 (viide 101).

Kapten Martin Ekström
(1887–1954), soome
vabatahtlike üksuse
ülem, Rootsi vormis.
Tallinn, 1919. RA,
EFA.272.0.37839

Davidenkova kirjeldust suure hulga punasoomlaste hukkamisest kinnitab Arthur Nieminen,⁴⁰ kes oli Martin Ekströmi soome vabatahtlike üksuse liikmena Narvas. 1938. aastal saatis ta oma sõjamälestused Eesti Vabadussõja Ajaloo Komiteele. Ta kirjutas: „[20. jaanuaril] jõudsimme Narva. Raekoja ruumid olid täis punaseid vange, kellest suurem osa oli soomlasi. Läksin koos

⁴⁰ Arthur Mathias Nieminen (1893–1942), Vabadusrist II/3. Teenis 1915–1918 tsaariaarmees, 1919. aastal oli allohvitserina Ekströmi pataljonis, hiljem alamleitnant. Soome vabatahtlike kodumaale naasmise järel astus Eesti sõjaväkke, võttis Eesti kodakondsuse ja jäi pärast sõda Eestisse elama. Kui NSV Liit oli 1940. aastal Eesti okupeerinud, vangistati ta 1941. aasta suvel ja saadeti GULAG-i vangilaagrisse. Nieminen suri Irkutskis vangilaagri hospitalis. (*Eesti Vabaduse Risti kavalerid*, kirjutanud Jaak Pihlak, Mati Strauss ja Ain Krillo, koost. Jaak Pihlak (Viljandi: Vabadussõja Ajaloo Selts, Viljandi Muuseum, 2016), lk 500.). (*Toim.*)

leitn. A. Eskolaga nendega juttu ajama. Hiljem lasti nad kõik maha.⁴¹ Tema kirjeldus sellest, mida võis näha tänavatel, sarnaneb Davidenkova meenu-tustega. Nieminen kirjutab: „Kõikjal, rohkem küll linnaserval liikudes võis näha lebamas surnuid. Neid oli siin erasikuid ja sõjaväelasi. Olen näinud mõndagi võitlust ja verevalamist, kuid nii palju verd, kui ma tookord nägin Narva tänavail, polnud seni mitte näinud. Rentslites lookles tulipunane oja, mis kinnikülmanuna ja lumeta, torkas silma ja säras tuhmjas helgis vastu.“⁴²

Vesa Leino andmeil võeti Narva all vangi 700 punaväelast.⁴³ Kes olid need 700, mõningail andmeil veel suurem arv, selle kohta pole õnnestunud allikaid leida. Leino kirjutab, et osa vange käsutati bolševikevastastes lahingutes suurtükke veeretama ja valikuvõimalust neil ei olnud, sest keeldumise korral ootas ees hukkamine.⁴⁴ Davidenkova väidab, et iga päev toodi Pimeaeda vange 30–40-liikmelistes gruppides.

Eesti Rahvusringhäälingu audioarhiivis on Viljandi kütipolgu roodu-ülema Karl Kangeri 1982. aastal salvestatud meenutused: nad taganesid Narvast sama teed pidi, kust olid eelmise aasta 27. novembri öösel üle jõe tulnud, s.t raudteejaamast 4 km lõuna poole jääva Piimanina kaudu. Kaotuste kohta ta midagi ei maininud, ainult märkis, et vajus ise läbi jää ning kaaslased tõmbasid ta veest välja.⁴⁵

Juuso Ylonen tsiteerib oma magistritöös katkendeid omaaegsetest aja-lehtedest soome vabatahtlike ja punakaartlaste kohta. Vasakpoolses aja-lehes Suomen Sosialidemokraatti kirjutati 1919. aasta 20. jaanuaril: „[---] Eestisse läinud vägede koosseisus võib olla ka valgeid terroriste.“ 1919. aasta 23. jaanuari rootsikeelse Hufvudstadsbladeti teadete järgi „[---] olid soome punakaartlased, keda väideti olevat üle 200, osutanud palju kõvemat vastu-panu kui „venelased“. Nende hulgas oli tuntud mõrvareid Helsingi Malmi linnaosast. Narva Raekoja juurde jõudes oli esimene ettevõtmine rebida katuselt alla „punane kalts“.“

⁴¹ Nieminen, Arthur Mathias, RA, ERA.2124.3.841, l. 7.

⁴² Ibid., l. 8–9.

⁴³ Leino, „Oikeudenhoito suomalaisessa vapaaehtoisjoukossa“, lk 53.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Kirjutamata memuaare, Karl Kanger, 03, küsitleb Lembit Lauri, eetris 09.01.1983, salvestatud 30.12.1982. Eesti Rahvusringhäälingu arhiiv, ASCDR-10257. <<https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/kirjutamata-memuaare-kirjutamata-memuaare-karl-kanger-03>> [31. märts 2026]

Nüüd veel üks meenutus 19. või 20. jaanuarist hilisemalt Punaarmee majorilt ning sõjakomissarilt Hjalmar Frontilt⁴⁶:

Ivangorodis käsutati pataljon rongist välja ning sai rindelõigu venelasest ülemalt käsu siirduda üle jõe, et asuda kaitsele Narva äärelinnas kaitsmaks linna vaenlase rünnaku vastu läänest.

Hiljem selgus, et sellel suunal võidelnud vene üksused olid Narva maha jätnud juba eelmisel päeval ja linna olid hõivanud Eesti Kaitseliidu üksused. Narvas olevat olnud ka major Ekströmi soome vabatahtlikke. Kahtlemata teadis venelaste juhtkond Ivangorodis olukorrast. Soomlaste pataljoni ülemale seletati, et Narva on veel Punaarmee käes ja pataljoni asub positsioonidele oma üksuste tagalasse – mis küll võisid iga hetk taganeda.

Ainus tee kaitsepositsioonidele läks läbi Narva linna.

Narva sillalt viis kitsas tee linnväljakule. Sinna oli alla poole kilomeetri. Pataljon peatus väljakul eineks ja kergeks puhkuseks, väliköögis oli toit valmis, rooduülemad pidid toidu välja jagama. Aega anti poolteist tundi.

Oldi vaevu peatunud, kui väljaku ääres olevaist majadest algas kuulirahe. Vaenlane oli eelnevalt korraldanud varitsuse.

Rohked kuulipildujad külvasid surma; avatud väljakul tihedate rühmadena seisval pataljonil polnud võimalust varjuda. Alguses polnud selge seegi, kust vaenlane tulistab.

Mõne minuti pärast algas verine käsitsivõitlus. Varitsuses olnud vaenlane tungis väljakule. Vaenlast nähes võttis ellujäänute hõre rühm sisse kaitse. Kohal olnud rääkisid hiljem, et soomlasi tapeti tääkide, pusside, tänavakivide ja kirvestega. Kumbki pool ei saanud õieti tulistada.

Pataljonist pääses paarkümmend meest. Neil õnnestus surnut teeselda ja hiljem põgeneda. Pääses ka osa pataljoni tagalast, sest nad ei olnud veel väljakule jõudnud.⁴⁷

---

⁴⁶ Hjalmar Front (1900–1970) oli kireva elukäiguga mees. Hiljem oli ta Punaarmee ohvitser, andis end 1938. aastal Mandžuurias jaapanlastele vangi ning Teises maailmasõjas jaapanlaste poolel sõdinuna jõudis pärast sõda USA kaudu Rootsi, kus suri 1970. aastal. Tema faktide täpsusesse tasub siiski suhtuda mõningase kriitikaga.

⁴⁷ Hjalmar Front, *Kremlin kiertolaisia. Muistelmia monivaiheisen elämän varrelta* (Helsinki: Alea-kirja, 1970), lk 59–60.

Lahingutegevus Narva jõe idakaldal lõppes 20. jaanuaril, aga endiselt lisandus uusi ohvreid. Eespool oli juttu, et kuni 28. jaanuarini toodi iga päev Pimeaeda mõnekümneliikmelised vangide grupid, et neile seal „ots peale teha“. Nende päevade kohta pole dokumentaalset tõendusmaterjali leidunud, kuid siit võib valge terrori uurimise seisukohalt sujuvalt edasi minna viimasele suuremale arveteklaarimisele Virumaa kaugeimas idanurgas. Nimelt avaldas Eestimaa Kommunistliku Partei (EKP) põrandaalune juhtkond 1919. aasta aprillis, enne Asutava Kogu valimisi, lendlehe, mille teine pool on pealkirjastatud „Ristilöödud töörahva nimekiri nr. 11“.⁴⁸ Selles on ülalmainitud kahe tapetud Virumaa TSN Täitevkomitee liikme (Kippar ja Linder) nimi, aga lisanduvad **Puumann** („Narva tööline, soome lihunike poolt metsikult tapetud“) ja **Klara Lind** („Narva tööline, tapetud Rakveres eesti valgete poolt“) ning pikem nimekiri „ristilöödud“ Narva töölistest jaanuari lõpust kuni lendlehe trükkimise ajani. Need on järgmised:

- 1) Karl Kuiva, 2) August Visnapuu, 3) Jakob Vahesaar, 4) Johannes Kuitinen, 5) Roman Ruubert, 6) Alide Ruubert, 7) Anna Timofejeva, 8) Maria Tost, 9) August Holm, 10) Mihkel, Orv, 11) Konstantin Kaerov, 12) Johannes Aart, 13) Aleksander Aart, 14) August Aart, 15) Oskar Kurvits, 16) Joosep Lippo, 17) Karl Lindeman, 18) ... Rogort, 19) ... Riisar, 20) ... Alt, 21) ... Järv, 22) Larionov (vabriku kirjutaja), 22) Nikolai Nikitin (haigemaja komitee liige), 23) ... Michlai (vabrikukomitee liige), 24) August Utsel (apteegiteenija).

Viimase kahe tosina inimese kohta on lisada, et nr 20 all toodud Alti eesnimi oli Dmitri. Maria Alt, mahalastu naine, oli 1960. aastate algul näidanud komisjonile kohta, kus tema mees maha lasti. Koos vennaga olid nad salaja läinud Siiverti kalmistule ja haua lahti kaevanud. Ühe laiba jalas olid rohelised villased sokid, mille järgi ta tegi kindlaks, et see on tema mehe laip. Dmitri Alt lasti koos Karl Kuiva ja Oskar Kurvitsaga maha 15. veebruaril punaarmee laste matuste korraldamise komiteesse kuulumise eest.⁴⁹

⁴⁸ Ristilöödud töörahva nimekiri nr. 11, Eesti Ajaloomuuseum AM D 292:1/17.

⁴⁹ Davõdov, „Mõned täiendused“, lk 80; väidet kinnitab Narva Aleksandri koguduse personaalraamatu K III kd (1897–1939) kirje, mille kohaselt Oskar Kurvits (1886–1919) lasti abikaasa sõnul maha 1919. aasta 15. veebruaril, sest oli kuulunud Punakaarti. RA, EAA.1221.1.327, l. 219. (Toim.)

Analüüs ja hüpoteesid

Arhiiviallikate nappus ja järjest kaugemale minevikku jäävad sündmused, mille pealtnägijad ei ole enam elus, võimaldab üksnes pinnapealset analüüsi uute hüpoteeside püstitamiseks. 1899/1907. aasta Haagi IV konventsioonis maasõja seaduste ja tavade kohta on sätestatud, et relva maha pannud vaenlast ei tohi tappa ega haavata ja lahingus ei või anda käsku, et armu ei anta.⁵⁰ Keiserliku Saksamaa väejuhatuse ei pidanud sellest kinni ei Keila lahingus 1918. aasta 23. veebruaril ega ka 28. novembril Joala väljal, kui mõlemal korral tapeti tandrile jäänud haavatud. Sakslased ei pidanud kirevas riietuses Tallinna punakaartlasi ja Viljandi kütte mitte sõjaväeks, vaid relvastatud jõuguks. 1919. aasta jaanuaris Narva tunginud Martin Ekströmi (Rootsi Kuningriigi alam) üksus, ca 1200 meest, sai palka Eesti Ajutiselt Valitsuselt, kuid lähtus Eestis sõda pidades Soome seadustest. Soome ülemjuhataja kindral Mannerheim oli 1918. aasta veebruaris sätestanud, et allaandnuid võib hukata või vangī võtta ülema olukorrast tuleneva kaalutluse alusel.⁵¹

4. Eesti jalaväepolk Rakveres ei läinud Virumaa TSN TK alluvusse, kuigi teda üritati 1917. ja 1918. aasta vahetusel bolševiseerida. Eesti Ajutine Valitsus püüdis igati vältida Nõukogude Venemaa poolt tunnustatud subjektide – Eestimaa Tööraha Kommuun ja Läti Sotsialistlik Nõukogude Vabariik – nimetuste kasutamist. Virumaal ja ka teistes maakondades toime pandud kuritegude uurimisel kasutati ebamäärast mõistet „enamlasted“ või isegi „venelased“. Leopold Linderi toimikus⁵² on teda nimetatud „vene salakuulajaks“ ilma ühegi tõenduseta. Ega ETK-gi kinnivõetute süülisuse selgitamise täpsusega hiilanud – vaenlast nimetati „kodanluseks“ või „valgekaardiks“ ja Ekströmi alluvaid „lihunikeks“ või „pussimeesteks“ (Soome kodusõjas punaste poolt käibele võetud termin valgete kohta).

Kõigi siin kirjutises toodud terroriohvrite kohta on originaalkujul dokumentaalset infot õnnestunud leida üksnes Püssi mõisa, Leopold Linderi

---

⁵⁰ Vt Convention with Respect to the Laws and Customs of War on Land (Hague IV), 1899/1907, article 23, The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy, <https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art23> [31. märts 2026].

⁵¹ Leino, „Oikeudenhoito suomalaisessa vapaaehtoisjoukossa“, lk 52.

⁵² Leopold Linder, RA, ERA.56.2.1538.

ning valge (väga vähesel määral) ja punase terrori kohta Narvas. Peale ETK kontrrevolutsiooni vastu võitlemise komisjoni Narva osakonna otsuste (iseküsimus on nende seaduspärasus) pole ühegi teise ohvri puhul mitte ühtki kirjalikku dokumenti uurimise läbiviimise kohta, kuigi ühtki neist tapmistest ei pandud toime lahinguolukorras; ka soome punakaartlased lasti maha pärast allaandmist. Eesti Kütiväe Teataja viimase numbri ilmumise järel 1919. aasta jaanuari keskel ei ilmunud kuni oktoobri lõpuni Narvas mitte ühtki eestikeelset ajalehte (hukkamistest anti ajalehtedes teada). Kuid luteri kirikuõpetajad ja õigeusu preestrid fikseerisid surnute ja maetute nimekirjades ning personaalraamatutes oma koguduse liikmete vägivaldsed surmad, märkides suurema või väiksema üksikasjalikkusega ka surma asjaolud.⁵³ Sel ajal oli enamik inimesi, hoolimata nende maailma-vaatetest, ühe või teise koguduse hingekirjas. Kuid need materjalid ei sisalda andmeid mujalt pärit inimeste ja eriti sõjaväelaste kohta, keda oli terroriohvrite seas palju.

Eestis olid 1918–1919. aastal nii valge kui ka punane terror. Eesti sõjamuuseumi Vabadussõja püsiekspositsioonis on neist aastaist nimetatud 680 tsiviilohvrit. Valge ja punase terrori ohvreid eraldi välja toodud ei ole, üksnes märgitakse, et enamik neist olid tapetud punaste poolt. Võiks järeldada, et selle arvu puhul pidi peaaegu iga teine hukkamine olema toime pandud Virumaa idaosas, kusjuures punase ja valge terrori ohvrite suhe kalduks hoopis vastupidiseks. Veidi pärast sõjamuuseumi ekspositsiooni valmimist ilmunud „Eesti Vabadussõja ajaloo“ kirjutatakse, et punase terrori ohvriks langes umbes 700 ja valge terrori ohvriks 500–600 inimest.⁵⁴ Arvatavasti on aga arvestusest välja jäetud 1919. aasta 19.–29. jaanuaril maha lastud soome punakaartlased (polnud tsiviilisikud), keda oli iga päev paarikümne ringis. Erinevalt Viktor Kingissepa „ristilöödute nimekirjast“, millesse peab suhtuma teatava skepsisega, võib Veera Davidenkova kirjutatut pidada objektiivseks allikaks, sest nn sibiaugust väljatoodute arv, mille ta esitab, langeb peaaegu täpselt kokku Eesti Ajutise Valitsuse komisjoni esitatud arvuga. Siinkohal tuleb meenutada Eestis vähe tuntud

⁵³ Vt Rahvusarhiiv, VAU (virtuaalne uurimissaal) <https://www.ra.ee/vau/>, Saaga: digiteeritud arhiiviallikad/Kirikuraamatud.

⁵⁴ *Eesti Vabadussõja ajalugu*, I, lk 508.

punasoomlaste saatust aastatel 1918–1919 Eestis peetud lahingutes, milles võitles umbes 1100 punasoomlast. Nad ei võidelnud mitte üksnes Eesti rahvaväe ja vene valgekaartlastega, vaid sattusid vastamisi ka soome vabatahtlikega (vt eespool).

Punakaardi ligikaudsed kaotused 1918. aastal Soomes peetud lahingutes olid Soome entsüklopeedia⁵⁵ andmeil 3600 langenuina ja 8400 muude vägivaldsete surmadena. Valgete poolel osales sõjategevuses 70 000 meest ja punaste poolel veidi enam. Kui viimaseid oli ümmarguselt 72 000, siis iga kuues jättis oma elu. Eestis oli langenute ja tapetute osakaal veelgi suurem. Vaasa rügemendi ülem Martin Ekström ei paistnud sõjapidamise reeglitest kinnipidamisega silma juba Viiburis 1918. aasta aprillis ja mais, mistõttu pole ka põhjust arvata, et ta käitus Narvas teisiti.

Davidenkova ei tundnud huvi selle vastu, kes korraldas mahalaskmisi Pimeaias jaanuari viimasel dekaadil. Kindralmajor Aleksander Tõnisson tagandas alamkapten Karl Pauluse⁵⁶ Narva komandandi kohalt praeguseks lõplikult selgitamata põhjuseil ja ta degradeeriti. Aga autoril on kahtlus, et degradeerimine oli ebaõiglane. Rahvusarhiivis toimikutega tutvudes jäi silma tõsiasi, et esimene leitud uurimismaterjal on dateeritud alles 30. jaanuari kuupäevaga, seega 20.–29. jaanuarini ei vormistatud ühtegi dokumenti ning iga päev mahalaskmisele viidud mõnikümme punaväelast lasti maha ilma jälgi jätmata. Näiteks oli Viiburis ühes jäägripataljonis välja kujunenud, et kui sõduri taskust leiti punakaartlase isikutunnistus, siis pikemat juttu ei olnud ja ta hukati.⁵⁷ (1918. aasta lõpus andis riigihoidja Pehr Evind Svinhufvud amnestia kõigile hukkamistes osalenud valgetele.) On põhjust arvata, et neil 1919. aasta jaanuaripäevil ei valitsenud Narvat mitte komandant, vaid soome vabatahtlike juhid, niivõrd sarnane on käekiri Viiburis toimunuga.

⁵⁵ WSOY *iso tietosanakirja*, peatoim. Kalevi Koukkunen, 4. kd (Porvoo: WSOY, 1995), lk 173.

⁵⁶ Karl Aleksander Paulus (1896–1960), alamkapten (pärast alamkapteni auastme kaotamist kapten), VR II/3. 1919. aasta 19. jaanuaril osales koos Soome vabatahtlikega Narva vallutamisel, 21. jaanuaril määrati Narva komandandiks, 28. jaanuaril arreteeriti kindral Tõnissoni käsul ja 26. veebruaril degradeeriti sõjavägede ülemjuhataja päevakäsuga reameheks. 4. märtsil vabastati vahi alt ja suunati Merejõudude juhataja käsutusse. 22. oktoobril 1919 auaste taastati. 1920. aastal läks erru. Paulus, Karl Konstantini p., teenistustoimik, RA, ERA.495.7.3997, l. 13–14.

⁵⁷ Lars Westerlund, „Me odotimme teitä vapauttajina ja te toitte kuolemaa. Viipurin valloituksen yhteydessä teloitettut venäläiset“, *Venäläissurmat Suomessa 1914–22*, Osa 2.2. *Sotatapahtumat 1918–22*, toim. Lars Westerlund, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004, lk 136.

Jesse Hirvelä kirjutab oma uurimuses, et 1919. aasta jaanuari lõpus saadeti Vene kodusõja rindele 164. soome kütipolk, mille koosseisus oli 712 enamjaolt Eesti rindelt tulnud võitlejat.⁵⁸ Vasknarva alt sõjategevust alustanud 3. soome kommunistlikus kütipoligus oli 870 sõdurit ja ohvitseri, nendest võitles Eesti pinnal (vähemalt) üks pataljon. Ülaltoodu põhjal võib tuletada punasoomlaste tinglikud kaotused, kui 1100-st võtta maha veidi vähem kui 700 164. kütipolgu meest, siis jääks punasoomlaste kaotusteks ca 450 võitlejat, kellest pooled langesid rindel ning teine pool lasti maha jaanuari viimasel dekaadil Narva Pimeaias, mis oli kõige ohvriterohkem ja verisem periood 1918. aasta detsembrist kuni 1919. jaanuari lõpuni.

Miks sellest ohvrist ei kirjutatud pärast Teist maailmasõda? Arvatavasti sellepärast, et Soome Talvesõja aegne Terijoe rahvavabariik ei jõudnud 1940. aastal mitte võiduka sissemarsini Helsingisse, vaid peatus 13. märtsil Viiburi eeslinnas. Kahe maailmasõja vahel oli Eestis pandud alus narratiivile, et hõimurahvas tuli Vabadussõjas appi Soome lahe lõunakaldale. Asjaolu, et teine osa hõimurahvast tuli toetama oma proletaarseid klassivendi, et võidelda Soome sotsialistliku töölisvabariigi asemel nüüd juba Eesti Tööraha Kommuuni eest, jäi nimetamata nii sõdadevahelises Eestis kui ka pärast sõda.

Kui proovida võrrelda Virumaa idaosa hukkamisi Soome ning Venemaa kodusõdades korda saadetuga, on üheks olulisemas erisuseks kindlasti koonduslaagri puudumine Kirde-Eestis. Marko Mihkelson kirjutas oma artiklis⁵⁹ küll ETK koonduslaagrist, aga tegelikult oli nii Narvas kui ka Jaanilinnas tavaline vangla ning Tartus polnud sedagi. ETK-l oli kontrrevolutsiooniga võitlemise komisjon⁶⁰ ja Eesti Ajutisel Valitsusel välikohtud,⁶¹

⁵⁸ Jesse Hirvelä, „Kahden sisällissodan vallankumoukselliset: Suomalaisen Kommunistisen Puolueen sotilasjärjestö Neuvosto-Venäjällä 1918–1920“ (magistritöö, Helsingi ülikool, 2017), lk 49.

⁵⁹ Marko Mihkelson, „Eesti Tööraha Kommuuni koonduslaager (1919)“, *Tundmatu Eesti Vabariik*, koost. Jüri Ant (Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituut, 1993), lk 12–25.

⁶⁰ „[---] 1. „Eesti ajutine valitsus“, kõik tema agendid ja toetajad, kõik mõisnikud ja pastorid, kelle kuritegelised käed Eesti tööraha verest nõretavad, on väljaspool seadust ja linnupriid. 2. Igauks, kes „Eesti ajutise valitsuse“ või tema agentide käskude täitmist nõuab, tuleb samas paigas maha lasta. [---]“ Eesti Tööraha kommuna manifest kõigile Eesti linna ja maa töörahvale, 29. november 1918, tsiteeritud Palgi, *Enamlaste võimulolemine Rakveres*, lk 58–59 järgi.

⁶¹ „§ 5. Väljakohtu alla langevad:

a) Kõik, kes kuidagi viisi Eesti Vabariigi vastu või riigi vaenlaste kasuks töötavad, ehk kes nendega läbikäimises ja ühenduses seistes mõnesugusel kombel abiks on.

kohtuotsused tehti kiirkorras ja süüdistatavatel puudus edasikaebamise võimalus.

1918. aasta lõpus oli kõige suurem kinnipeetavate hulk Venemaal Kaug-Idas ja Ida-Siberis jaapanlaste ja Aleksandr Koltšaki valgekaartlaste rajatud laagrites.⁶² Enamlaste GULAG-is oli siis veel palju vähem vange. Soomes lõpetati punakaartlaste mahalaskmised 1918. aasta lõpul. Kergema karistuse saanud süüalustest suri märkimisväärne osa nälja ja haiguste tõttu.

Eesti lähiumbruse, Soome Karjala osa (kust on pärit enamik Soome kodu-sõja eestlastest ohvreid) ning Peterburi ja Pihkva kubermangu kohta võib tuua mõned episoodid aastaist 1918–1919. Kõige ohvriterohkem oli „Viiburi puhastus“ 1918. aasta aprilli lõpus, kui tapeti üle 300 elaniku (see oli kättemaks 30 valgesoomlaste toetaja tapmise eest Viiburi vanglas mõni päev enne linna langemist jäägrite kätte), peamiselt slaavlased (venelased, ukrainlased, poolakad), aga ka kolm (või isegi viis) eestlast.⁶³ 23. novembril lasti Jamburgis omade poolt maha 23 punaväelast, kes olid paaniliselt taganenud pärast ebaõnnestunud rünnakut Narvale ja Ivangorodile. 1919. aasta mais tapsid soome vabatahtlikud Krasnaja Gorkas tosinkond Kroonlinna enamlaste (nende hulgas eestlasi polnud) juhtkonna liiget ja sama aasta septembris tapsid Eesti rahvaväe soomusronglased Irboskas 25 Tallinnast sinna veetud ametiühingutegelast.

On ka üks sarnasus Soome kodusõjaga, nimelt 1918. aasta märtsi teisel poolel ja aprilli alguses toimunud Tampere lahinguga. Kui lahingus oli langenute hulk mõlemal poolel enam-vähem võrdne (ca 1000 võitlejat), siis lahingu järel lasti ilma kohtuta maha teist sama palju, tuhat punakaartlast. Sama juhtus ka Narva lahingu järel, kus punaväelaste arvulised kaotused olid isegi väiksemad kui 19. jaanuaril alanud tapatalgutel Pimeaias.

b) Kõik, kes sõjaväelisele tegevusele, nagu edasilikumisele, sidemete pidamisele jne. kuidagi viisi püüavad takistust teha.

c) Kõik tapjad, põletajad, röövijad, riisujad ja vägistajad.

d) Kõik Eesti Vabariigile kahjulikkude kuulujuttude laialijaotajad.

e) Kõik väejooksikud.

f) Vastuhakkajad ja kõik sõjaväelased, käsu täitmise pärast vaenlase silmapiiril.⁶⁴

Ajutise Valitsuse määrus väljakohtute asutamise kohta, 5. detsember 1918, *Riigi Teataja* 1918, 6, lk 1–2.

⁶² Pavel Golub (Павел Голуб), *Belyj terror v Rossii (1918–1920 gg.) (Белый террор в России (1918–1920 гг.))* (Moskva: Patriot (Патриот), 2006).

⁶³ Westerlund, „Me odotimme teitä vapauttajina“, lk 123, 125.

Hüpoteesid

Esiteks, „Ristilöödud töörahva nimekirjas“ toodud mõrvatutest leidis infot ainult kolme isiku kohta, lisaks Dmitri Altile ja Karl Kuivale veel Klaara Lindi⁶⁴ elulugu. Sakslaste jõudmisel Narva märtsis 1918 pandi ta vangi. Sakslased olevat tahtnud ta kohe maha lasta, aga siiski leppinud trellide taga hoidmisega. ETK võimu ajal olevat Lind käinud tihti komisjonis kaebamas kaaslinlaste peale. Aga siinkohas jääb õhku küsimus, kuidas teadis Saksa rügemendi juhtkond, kes polnud elus varem Narvas käinud, teda märtsis kohe arreterida. Sama hüpoteesi võib püstitada ka Iisaku 12. märtsi hukkamiste kohta: kas see oli omavahelise vihavaenu väljaelamine vahetunud võimu silmis endale ebameeldivast kaaskodanikust vabanedes või lihtsalt kannuste teenimine? Millal, mis, kuidas ja kus (ilmselt siiski Rakveres) tapeti Klaara Lind, selle kohta ei ole siinkirjutaja midagi leida suutnud.

Teiseks: Eesti rahvavägi ei suutnud Narvas alates 1919. aasta 18. jaanuarist kuni kuu lõpuni sõjaseisukorras normaalset tsiviilelu tagada. Martin Ekström oli juba eelmise aasta aprillis-mais olnud Viiburis Vaasa rügemendi ülem ning seal midagi aktiivset „etnilise puhastuse“⁶⁵ peatamiseks ette ei võtnud. Viiburi elanikkond koosnes 1918. aastal peale soomlastest enamuse kolmest võrdse suurusega vähemusrühmast – rootslased, sakslased ja venelased. Hukatute hulgas oli ainult üks juhuslikult kuuli saanud baltisakslane, ülejäänud olid enamjaolt venelased. Tõenäoliselt tapsid jäägrid enne Viiburi hõivamist 30 punase terrori ohvri seas ka rootslasi ja sakslasi. Alates 19. jaanuarist sooritasid soome vabatahtlikud Narvas hulga vägivallategusid. Kaupmees Kalašnikovi röövimise eest mõisteti viieliikmelise grupi ühele liikmele isegi surmanuhtlus, aga kindral Martin Wetzer, Soome vabatahtlike üksuste üldjuht Eestis, asendas selle leebema karistusega. Soome vabatahtlikud ei arvestanud eriti Eesti rahvaväe juhtkonna korraldustega. 1918. aastal lahe põhjakaldal toime pandud valget terrorit jätkati nüüd juba väljaspool Soome Vabariigi piire. Soome sõjasurmade andmebaasis on Eestiga seotult andmed üksnes Põhja Poegade ja Ekströmi

---

⁶⁴ „Pilk enamlaste elust ja tegevusest Narvas“, *Vaba Maa*, 12. veebruar 1919, lk 2.

⁶⁵ Seppo Rustanius, Jouni Eerola, „Viipurin etninen puhdistus“, *Helsingin Sanomat*, 14. jaanuar 1996, lk 31.

väeüksuse langenute kohta. Langenud punastest tuleb välja kõigest kaks võimalikku nime – Viktor Rahikainen (suri Narvas 19. jaanuaril 1919) ja Wilhelm Ruotsalainen. Sel päeval olid Narvas veel relvastatud kokkupõrked ning nad võisid langeda ka tulevahetuses. Narvas vangi langenud ja tapetud punasoomlaste ning teiste punaväelaste kohta on teada üksnes raekoja ees mahalastute arv, nende nimesid pole suudetud välja selgitada ning jääb üksnes oletada, kes, millal, mille eest, kus ja kuidas hukati jaanuari viimasel dekaadil ja tõenäoliselt ka veebruaris.

Vastusena kirjutise eesmärkide seas nimetatud viimasele küsimusele: Petrogradis 1917. aasta novembris toimunud võimuvahetuse järel andis kubermangukomissar Jaan (Ivan) Poska 11. novembril Toompea lossis asjaajamise üle Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee esindajale Viktor Kingissepale. Kuni 1917. aasta 10. detsembrini elati Rakvere kreisis pinge- list, kuid rahumeelset poliitilist elu, kuni krahv von Stackelberg korraldas oma sugulaste ning trobikonna 4. eesti polgu sõduritega Tallinnast Eestimaa Sõja-Revolutsioonikomitee volitusel mõisa üle võtma tulnud punakaartlaste tapmise. Ainsa ellujäänu Karl Rootsi usutlusest 1957. aastal selgub,⁶⁶ et tulevahetust ei olnud; kaks esimest punakaartlast ei jõudnud isegi püssi haarata, kolmas tormas küll teise välisukse poole, kuid teda tabasid kuulid õuest. Rootsi jäi enda arvates ellu üksnes sellepärast, et laskjad jooksid kiiresti ärasõiduks valmis regede peale, arvates, et kõik ülevõtjad on tapetud. Saatuse iroonia on, et kaks aastat hiljem pidi krahv natsionaliseerimise tõttu sellest omandist ikkagi loobuma, aga nüüd juba Eesti Vabariigi kasuks.

Kokkuvõte

Praeguses ajalookäsitluses prevaleerib üldiselt arusaam, et aastatel 1918–1919 astus rahvas võitlusse idast eksporditud ülemaailmse proletaarse revolutsiooni vastu, mida Eestis esindas väike käputäis eestlastest fanaatikuid ja vandeseltslasi. 1913. aastal elas Peterburi kubermangus 93 000, Pihkva

---

⁶⁶ 40 aastat tagasi Püssi mõisas. Püssi mõisa ülevõtmisest 1917. aastal. Räägib Karl Rootsi (ainus järelejäänud osavõtja) ja kohalik elanik (naishääl), eetris 10. detsembril 1957, VAS-747.3, <<https://arhiiv.err.ee/audio/vaata/40-aastat-tagasi-pussi-moisas>> [31. märts 2026].

kubermangus 32 000 ja Novgorodi aladel 3300 eestlast, kellest lõviosa oli sündinud Eesti- ja Liivimaal.⁶⁷ 1917. aasta algul oli Petrogradis maailma suuruselt teine eesti kogukond, ületades eestlaste arvu Tartus. 1918. aastaks oli rändesaldo Vene piirialade poolt vaadatuna positiivne, mistõttu eestlaste arv naaberkubermangudes oli pigem kasvanud. Enamik neist oli rännanud Venemaale, et omandada seal maad, mille saamine kodukandis oli keeruline ja kulukas.

Andmeid eestlaste osavõtust Vene kodusõjast on ohvitserkonna kohta. Mati Kröönström kirjutab, et „ligikaudse hinnangu järgi võib Vene kodusõjas osalenud eesti ohvitseride arv küündida 800 meheni; neist Punaarmee teenis kuni 250 ja Valges armees vähemalt 500 ohvitseri“.⁶⁸ Vähem on teada alamväelastest, kes võitlesid Venemaal valgekaardi ridades. Punaarmeest on teada, et 1920. aasta veebruaris Tartu rahulepingu eel Eesti kütibrigaadiks ümber nimetatud kütidiviisis oli 1919. aasta 17. septembril üle 5100 mehe,⁶⁹ kes kõik ei olnud eestlased. Venemaa teistest piirkondadest (Siberist, Krimmist jm) polnud füüsiliselt võimalik mobiliseerida samavõrd arvukalt eestlasi valgekaardi vägedesse, sest mujal oli eestlasi Petrogradi ja Pihkva kubermanguga võrreldes mitu korda vähem.

Viljandi kütipolgu käskkirjade järgi võeti 1918. aasta detsembris (ETK kuulutas mobilisatsiooni välja 1919. aasta 7. jaanuaril) polgu ridadesse üle 500 mehe. See arv on suurem kui Eesti rahvaväkke vabatahtlikult astunud virulaste hulk kogu Virumaa peale kokku. Kapten Heinrich Laretei alluvuses olnud Narva Kaitseliidul oli 1918. aasta novembri lõpus 120 liiget. Esimestel Asutava Kogu valimistel 1919. aasta aprillis saavutasid vene kontekstis vähemlasteks (menševikud) nimetatud vasakpoolsed (sotsiaaldemokraadid, tööerakondlased ja sotsialistid-revolutsionärid) 65% valijate häältest ehk enamuse. 1919. aasta veebruari keskpaigaks (Saaremaa vastuhaku ajaks) polnud inimeste meelsus veel nii selge, kui tänapäeval sageli väidetakse. Vabadussõja ajal Petseri maakonnas toimunud lahingute

⁶⁷ Vadim Musaev (Вадим Мусаев), *Ėstonskaja diaspora na Severo-Zapade Rossii vo vtoroj polovine XIX – pervoj polovine XX v. (Эстонская диаспора на Северо-Западе России во второй половине XIX – первой половине XX в.)* (Peterburi: Nestor (Нестор), 2009), lk 19.

⁶⁸ Mati Kröönström, „Eesti ohvitserid Vene kodusõjas“, *Akadeemia* 5 (2005), lk 918.

⁶⁹ Hanno Ojalo, *Punakütid. Eesti punakaartlaste ja punaste kütide sõjatee 1917–1920* (Tallinn: Argo, 2014), lk 119.

pauside ajal käisid rahvaväe ja kütidiviisi sõdurid kaevikutes omavahel juttu ajamas.⁷⁰

Põhjapanevaim erinevus seisneb selles, et ühed nägid tulevikku iseseisvas riigis, teised uuenenud Venemaa föderatsioonis. 1918. aasta detsembris kukkus läbi mobilisatsioon Eesti rahvaväkke. Samal ajal astus Narvas ilma mobilisatsioonita kütipolgu teenistusse märkimisväärne arv linnaelanikke. Võrreldavaid andmeid teiste Eesti piirkondade kohta siinkirjutajal ei ole, kuid sõندان järeldada, et Virumaa idaosas asukate meelsus erines tuntuvalt muude Eesti piirkondade elanike omast. Iisaku valla punakaartlaste salka kuulus ca 20 meest, Aseri punakaart oli veelgi suurearvulisem; punakaardi salk oli ka väljapoole artiklis vaadeldavat piirkonda jäävas Kundas (just tänu viimasele suutsid enamlased Rakveres 1917. aasta lõpus võimu enda kätte haarata).⁷¹ Narvas suutis Ansis Daumanis formeerida täiekoosseisulise töölispolgu, piirilinna mehi jätkus ka teistesse ETK üksustesse. Joala lahingus langenud Viljandi kütipolgu meestest, kelle isik on välja selgitatud, moodustasid tervelt kolmandiku narvalased.

1940. aasta teisest poolest alates algasid punased repressioonid uuesti ning jätkusid terrorina Teise maailmasõja ajal ja järel. Otsuste formaalne langetaja oli ainus lubatud poliitiline partei, Eestimaa Kommunistlik Partei (EKP), ning täideviijate hulgas leidis piisavalt kohalikke inimesi. Oma poolehoiu tipu (15% valijaist) 1923. aasta Riigikogu valimistel saavutanud kommunistidel oli 1940. aasta juulis legaliseerimise järel 1400 liiget.⁷² 16 aastat hiljem, EKP IX kongressi ajaks 1956. aasta jaanuaris oli liikmete arv kasvanud 23 000-ni (sh 45% eestlased). Kommunistidele lisandub kommunistlik noorsooühing (ELKNÜ), mille liikmeks võisid olla isikud kuni 27. eluaastani. Komsomoli liikmeid oli ligi kolm korda rohkem (üle 60 000).⁷³ Mõistagi oli nii kommunistide kui ka komnoorte hulgas 1956. aastal suur hulk eestlasi, kes olid tulnud Eestisse NSV Liidust pärast Eesti okupeerimist ega olnud kunagi olnud Eesti Vabariigi kodanikud.

---

⁷⁰ Kirjutamata memuaare, Karl Kanger.

⁷¹ Palgi, *Enamlaste võimulolemine Rakveres*, lk 25.

⁷² Hiljar Tammela, Olev Liivik, „Eestimaa Kommunistliku Partei liikmeskond 1940–1941: allikad ja mehaanika“, *Tuna* 1 (2020), lk 65.

⁷³ Liikmete rahvus on teada, sest NSV Liidus peeti statistikat sotsiaalse päritolu, rahvusliku ja soolise kuuluvuse, haridustaseme jm tunnuste järgi.

Siiski oli siinkirjutaja hinnangul õigusjärgsete Eesti Vabariigi kodanike koguarv EKP ja ELKNÜ liikmete hulgas suurem kui 1941. ja 1949. aastal küüditatute arv. Pärast NLKP KK peasekretäri Nikita Hruštšovi kõnet 1956. aasta veebruaris – mis oli salajane, kuid sai laialdaselt teatavaks – jäid nad kõik erapooletuks; sellest ajast kuni Ungari revolutsiooni sündmusteni sama aasta oktoobris pole autor leidnud mitte ühtki EKP Keskkomitee pleenumi või algorganisatsiooni koosoleku protokoll, kus oleks Moskva eeskujul antud hinnang repressioonidele.

Soomlased on teinud tänuväärset tööd, selgitanud välja valge ja punase terrori ohvrid nii palju, kui see on olnud võimalik. Virumaalt pärit inimesi siinkirjutaja nende hulgast ei avastanud, küll aga etnilisi eestlasi, kes olid Soome Vabariigi pinnale sattunud. Vaadeldes eraldi valget ja punast terrorit Virumaa idaosas, on selge, et erinevalt enamikul praeguse Eesti Vabariigi territooriumil juhtunust aastail 1917–1919 ületas valge terrori ohvrite arv selles piirkonnas punase terrori ohvrite arvu.

Bibliograafia

Arhiiviallikad

Eesti Ajaloomuuseum, AM

D 292 Dokumentaalmaterjalid

Eesti Rahvusarhiiv, RA

EAA.1221 EELK Narva Aleksandri kogudus

EAA.1225 EELK Iisaku kogudus

EAA.1226 EELK Jõhvi kogudus

EAA.1227 EELK Kadrina kogudus

ERA.56 Tallinna Eeluurimise Vangla

ERA.495 Sõjavägede Staap

ERA.2124 Vabadussõja Ajaloo Komitee töökomisjon

ERA.2536 Narva Linnavalitsus

ERAF.28 Eesti Tööraha Kommuun

ERAF.129SM ENSV Riikliku Julgeoleku Komitee lõpetamata uurimistoimikute kollektsioon

ERAF.4907 EKP ajaloo alaste dokumentide fotokoopiate kollektsioon

Eesti Rahvusringhäälingu arhiiv

Kirjutamata memuaare, Karl Kanger, 09.01.1983, Eesti Raadio / ASCDR-10257
40 aastat tagasi Püssi mõisas, 10.12.1957, Eesti Raadio / RMARH-103748

Publitseeritud allikad

Maanõukogu protokollid 1917–1919, 1. koosolekust 1. juulil 1917 78. koosolekuni
6. veebruaril 1919 (Tallinn: s.n., 1935)

Õigusaktid

Convention with Respect to the Laws and Customs of War on Land (Hague IV),
1899/1907, The Avalon Project. Documents in Law, History and Diplomacy,
<https://avalon.law.yale.edu/20th_century/hague04.asp#art23> [31. märts
2026]

Riigi Teataja 1918

Perioodika

Eesti Teataja, Tallinn	1917
Helsingin Sanomat, Helsinki	1996
Postimees, Tartu	1929, 1939
Punane Täht, Rakvere	1965
Punane Virumaa, Rakvere	1941
Vaba Maa, Tallinn	1919

Kirjandus

Davõdov, Ilja, „Mõned täiendused Joala väljal 28. novembril 1918 langenud puna-
väelaste ümbermatmise loo juurde,“ Narva muuseumi toimetised 19 (2018),
lk 53–93

Eesti Vabaduse Risti kavalerid, kirjutanud Jaak Pihlak, Mati Strauss ja Ain Krillo,
koost. Jaak Pihlak (Viljandi: Vabadussõja Ajaloo Selts, Viljandi Muuseum,
2016)

*Eesti Vabadussõja ajalugu, I, Vabadussõja eellugu: Punaväe sissetung ja Eesti
vabastamine*, kirjutanud Peeter Kaasik, Lauri Vahtre, Urmas Salo, Ago Pajur,
Tõnu Tannberg, Hellar Lill, Toomas Hiio, Toe Nõmm and Taavi Minnik,
kaardid koostanud Reigo Rosenthal, koostanud ja toimetanud Lauri Vahtre.
Eesti sõjamuuseumi – kindral Laidoneri muuseumi toimetised 10/1 (Tallinn:
Varrak, 2020)

- Front, Hjalmar, *Kremlin kiertolaisia. Muistelmia monivaiheisen elämän varrelta* (Helsinki: Alea-kirja, 1970)
- Genealogisches Handbuch der baltischen Ritterschaften, Teil Estland, Genealogisches Handbuch der estländischen Ritterschaft*, 1. kd, koost. O. M. von Stackelberg ja Astaf von Transehe-Roseneck (Görlitz: Starke, 1931)
- Golub, Pavel (Голуб, Павел), *Belyj terror v Rossii (1918–1920 gg.) (Белый террор в России (1918–1920 гг.))* (Moskva: Patriot (Патриот), 2006)
- Joonuks, Helmut, *Alutaguse* (Tallinn: Eesti Raamat, 1969)
- Kröönström, Mati, „Eesti ohvitserid Vene kodusõjas“, *Akadeemia* 5 (2005), lk 909–939
- Mihkelson, Marko, „Eesti Tööraha Kommuuni koonduslaager (1919)“, *Tundmatu Eesti Vabariik*, koost. Jüri Ant (Tallinn: Jaan Tõnissoni Instituut, 1993), lk 12–25
- Musaev, Vadim (Мусаев, Вадим), *Èstonskaja diaspora na Severo-Zapade Rossii vo vtoroj polovine XIX – pervoj polovine XX v. (Эстонская диаспора на Северо-Западе России во второй половине XIX – первой половине XX в.)* (Peterburi: Nestor (Нестор), 2009)
- Nelikümmend aastat Oktoobrirevolutsioonist Eestis*, toim. Joosep Saat (Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia, 1958)
- Nurgamaa, Anne, *Iisaku vald läbi aegade* (Iisaku: Iisaku Kihelkonna Muuseum, 2016)
- Ojalo, Hanno, *Punakütid. Eesti punakaartlaste ja punaste küttide sõjatee 1917–1920* (Tallinn: Argo, 2014)
- Palgi, Arved, *Enamlaste võimulolemine Rakveres ja Rakvere vabastamine* (Rakvere: Rakvere Muuseumi Selts, 1936)
- Rustanius, Seppo, Eerola, Jouni T., „Viipurin etninen puhdistus“, *Helsingin Sanomat*, 14. jaanuar 1996, lk 31
- Tammela, Hiljar ja Liivik, Olev, „Eestimaa Kommunistliku Partei liikmeskond 1940–1941: allikad ja mehaanika“, *Tuna* 1 (2020), lk 60–71
- Tammela, Mari-Leen, „Ristilöödud tööraha nimekiri nr 11 Eesti Asutava Kogu valimistel“, *Vabadussõja mitu palet. Sõda ja ühiskond aastatel 1918–1920*, koost. Tõnu Tannberg, Rahvusarhiivi toimetised = Acta et commentationes Archivi Nationalis Estoniae 3 (34) (Tartu: Rahvusarhiiv, 2019), lk 423–461
- Westerlund, Lars, „Me odotimme teitä vapauttajina ja te toitte kuolemaa. Viipurin valloituksen yhteydessä teloitettut venäläiset“, *Venäläissurmat Suomessa 1914–22*, osa 2.2. *Sotatapahtumat 1918–22*, toim. Lars Westerlund, Valtioneuvoston kanslian julkaisusarja 3/2004 (Helsinki: Valtioneuvoston kanslia, 2004), lk 97–190

Vihalem, Paul, *Valge terror Eestis aastail 1918–1919*, Tartu Riikliku Ülikooli toimetised 110 (Tartu: Tartu Riiklik Ülikool, 1961)

WSOY iso tietosanakirja, peatoim. Kalevi Koukkunen, 4. kd (Porvoo: WSOY, 1995)

Magistritööd ja käsikirjad

Hirvelä, Jesse, „Kahden sisällissodan vallankumoukselliset: Suomalaisen Kommunistisen Puolueen sotilasjärjestö Neuvosto-Venäjällä 1918–1920“ (magistritöö, Helsingi ülikool, 2017)

Leino, Vesa, „Oikeudenhoito suomalaisessa vapaaehtoisjoukossa Viron vapautotassa 1919“ (magistritöö, Jyväskylä ülikool, 2001)

Minnik, Taavi, „Terror ja repressioonid Eesti Vabadussõjas (1918–1920)“ (käsikiri, 2016)

Ylonen, Juuso, „„Wiron wapauden puolesta bolshevistien hirmuwaltaa vastaan“. Suomen lehdistön suhtautuminen suomalaisvapaaehtoisten toimintaan Viron vapautotassa 1918–1919“ (magistritöö, Joensuu ülikool, 2009)

Internetiallikad

Kansallisarkisto, Sotasurmasampo 1914–1922, Suomen sotasurmat 1914–1922, <<https://sotasurmat.narc.fi/fi/victims/faceted-search/table?page=0>> [31. märts 2026]

Kinnistute register, Rahvusarhiiv, <www.ra.ee/apps/kinnistud> [31. märts 2026]